

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2019, 13: 79-113

Kur'ân'da Kesb Kavramının Anlam Çerçevesi

Meaning and Conceptual Framework of *Kasb* in the Quran

İskender Şahin

Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir
Anabilim Dalı

Associate Professor, İzmir Katip Çelebi University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Qur'anic Exegesis (Tafsir)
Izmir, Turkey

iskender.sahin@ikc.edu.tr

orcid.org/0000-0002-0535-5762

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 2 Ekim / October 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 79-113

Atıf / Cite as: Şahin, İskender. "Kur'ân'da Kesb Kavramının Anlam Çerçevesi [Meaning and Conceptual Framework of *Kasb* in the Quran]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 79-113.

<https://doi.org/10.18498/amailad.610181>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Meaning and Conceptual Framework of *Kasb* in the Quran

Abstract

The concept of *kasb* constitutes one of the most important and most prevalently disputed concepts. Originally deriving from the Quran, this concept is of a pivotal significance in Kalam, Islamic Law and Sufism. Although in these disciplines the concept is mainly considered within the framework of faith (*imān*), ethics (*akhlāk*) or worship (*ibādah*), a compact and sufficient treatment of its Quranic application remains rather scant. By addressing this issue from the Quranic perspective, it will ensure a better understanding of some views and discussions revolving around this topic today, as well as others contained in the past. Therefore, in this paper the diverse Quranic dimensions of the *kasb* are treated from many aspects and in a systematic fashion. Yet the issue itself is essentially prone to discussion. Especially in the Kalam we can see that discussions revolving around *kasb* were soon transformed into doctrines. Nevertheless, this paper aims chiefly at a Quranic treatment of *kasb*, without delving into any of these discussions.

Summary

The order of the world has been constructed on acquisition. Supreme Creator has resolved acquisition a reason for creatures to work and earn in order continuity and order of the world. Negligence and abandonment of this reality has been banned to the people because it ruins the order of the world. The reality which was stated by Imam Muhammed as “there is a system of the world in acquisition” has importance since we comprehend the importance of the matter. Islamic disciplines have approached this matter with the aspects about which their fields concern. The difference in the statements of the disciplines of Kalam, Islamic Law and Islamic Mysticism about acquisition is a usual matter because these disciplines have different interests as belief, practice and morals. The discipline of Kalam discusses acquisition in terms of belief, Islamic Law discusses it in terms of practice and Islamic Mysticism deals with it in terms of morality. Accordingly, approaching of the notion of the acquisition as a topic in Quran has become essential, so the matter of this articles have become this topic.

In Quran, the meaning of effort is “sa’y” and the meaning of action is “amel”. In the discipline of economy from aforesaid notions, the meaning of sa’y is effort and the meaning of amel is work. In this case it is named as acquisition or acquirement if it comes up after work and effort or it is remained gain. Acquisition that is a piece of one’s life reserves an important place in Quran. The notion that is mentioned in plenty of verses in Quran because it has close link with material and nonmaterial acquisitions has two sides as material and

nonmaterial in respect of its content. Quran considers those who built the society by way of acquisition big responsibilities. For as much as the thing that is asked from man is obtaining the acquisition by way of lawful and legitimate means and purifying regularly in terms of spiritual aspect after acquiring. If charity which is a way of purifying is not conducted even the acquisition is from lawful ways, it confers more responsibility to its owner. The most beautiful example of this is zakat because the acquisition that is not given zakat on it makes its owner or itself problematical or faulty. To perform responsibility of acquisition it must be good, beautiful, and being from earnings that were gotten by way of lawful means. Quran removes the material acquisition that takes place in people's beliefs and minds from being divine value and instead of this, it considers this as a divine value for attaining faith and good deed by way of it.

The results that Allah consents in terms of validity in general includes all details that take people to happiness of the world and afterlife and withhold them from all prohibition that give harm to them. The word of "beneficence" that we all use in daily life means all suitable acquisitions. We see this notion in some verses by means of it is used with some words like "seyyat", "ism" and "hatie" which means negative things, and this means that it underlines some results or acquisitions that Allah does not consent. The acquisition that comes true in worldly life has some results naturally with respect to its characteristic feature. If the actions and acquisitions are positive, the results become positive. Similarly, if the actions and acquisitions are negative, the results also become negative.

The most important result of the acquisition that generates in positive way is to activate mechanism of punishment and reward and to awake awareness of responsibility in people. The notion also gives meaning to what people have earned in this life by means of emphasizing to fairness of Allah, and it saves him from despair, and preventing him from inclining to error. The acquisition also has led up to stability and liveliness of belief in hereafter, and with gathering people with respect to their occupation, it has directed them to corporate movement.

The acquisitions that have taken place can result in several negative situations in societies and people. These results are stated as "fesad", "istizlal", "irkas", "ibsal" and "ibak". Quran also refers existence of a relation between acquisition and some nature events and emphasizes that some negative acquisitions can lead to some nature events which process to the detriment of people. These situations have been emphasized inherently in several verses, and it has been stated in dialogues of some prophets like Noah and Hud clearly.

Keywords: Tafsir, Kasb, Quran, Acquisition, Punishment.

Kur'ân'da Kesb Kavramının Anlam Çerçevesi

Öz

Kesb, her devirde daima gündemde olan ve önemini asla yitirmeyen mühim kavramlardan biridir. Hem Kelâm'ın hem İslâm Hukuku'nun hem de Tasavvuf'un en mühim mevzu olan kesb, köken olarak Kur'ân'a ait bir kavramdır. Söz konusu İslâmî disiplinler konuyu her ne kadar imân, ahlâk ve ibâdet çerçevesinde değerlendirmiş olsalar da kesb'in Kur'ân'da hangi boyutlarıyla değerlendirildiği noktasında elimizde henüz derli toplu ve yeterli bir ilmî veri mevcut değildir. Konunun Kur'ân eksenli olarak çalışılması, hem mevzu etrafında dönen birtakım görüş ve tartışmaların çok daha sağlıklı bir zemine oturtulmasına, hem de geçmişte meydana gelen tartışmaların daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesine önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu makalede kesb konusunun Kur'ânî boyutları, çeşitli yönleriyle ele alınıp değerlendirilmiş ve sistematik olarak takdim edilmeye çalışılmıştır. Mevzu, özü itibariyle tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Daha çok Kelâm ilminde meydana gelen ilgili tartışmalar, zamanla kesb'in bir doktrine dönüşmesine yol açmıştır. Burada söz konusu tartışmaların hiçbirine değinmemiş ve kesb doğrudan Kur'ân ekseninde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kesb, Kur'ân, Kazanç, Azâb.

Giriş

Kesb, hemen her dönemde daima ilim erbabının gündeminde yer almış ve hakkında eserler yazılmış önemli bir konu olmuştur. Özellikle Kelâm âlimleri bu mevzu etrafında çeşitli görüşler ortaya atmışlar ve onu kendi itikadî görüşlerine göre değerlendirmişlerdir. Kesb, Kelâm sahasında daha çok kulların fiillerinde fail olup olmadığı noktasında ele alınmış ve karşıt görüşlü mezhepler arasında bu konu üzerinde çok çetin tartışmalar meydana gelmiştir. Bilhassa Mu'tezile ve Eş'arî kelâmcıları veya Kelâmcılarla Hadisçiler arasında vuku bulan söz konusu tartışmaların kader konusu üzerinden yürütüldüğü muhakkaktır.¹

Kulların fiillerinin açığa çıkışında kişinin fail olmadığını ileri süren Cebriye ile söz konusu fiillerin vukuunda Allah'ın irade ve kudretini dışarıda bırakan Mu'tezile'ye karşı geliştirilen kesb, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/936) tarafından doktrin haline getirilmiş ve sonraki aşamalarda

¹ Talat Koçyiğit, *Kelâmcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984), 145-172.

ise temel kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Eş'arî ve Mâtürîdî (ö. 333/944) sisteminde merkezi bir görev üstlenen mevzu bahis kavram² ile kişinin fiillerinin açığa çıkışındaki rolü tanımlanmıştır.³

Kesb, İslam hukukunda da önemli bir mesele olarak görülmüş ve hakkında eserler yazılmıştır. Bu çalışmaların ilki, içerik itibarıyla İslam iktisadının altyapısını oluşturmuş ve daha sonra bu sahada yapılacak olan ilmî faaliyetlere kaynaklık etmiştir. İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) kaleme aldığı ve Serahsî'nin (ö. 483/1091) şerh ettiği "*Kitâbu'l-Kesb*" adlı bu kitabı oldukça mühim bir kaynaktır.⁴ Müellif bu eserini, yaşadığı dönemde kendi ifadesiyle tasavvuf ehlinin "kabukta kalmış" olanlarının kazançla meşgul olmayı haram saymaları, bu meşguliyetin Allah'a tevekkülü yok edeceği şeklindeki kabullerine bir reddiye maksadıyla yazmıştır.⁵ Ayrıca Ebû Abdillâh Ahmed b. Harb en-Neîsâbü'rî'nin (ö. 234/849) ve Hulvânî'nin (ö. ?) de söz konusu ismi taşıyan benzer içerikli telifleri mevcuttur.⁶

Kesb Tasavvuf ilminin de konusu olmuştur. Bu meyanda Hakîm et-Tirmîzî (ö. 320/932), tasavvuf âdâbı ekseninde temeli güzel ahlâk çerçevesi "*Âdâbu'l-mürîdîn ve beyânu'l-kesb*" başlıklı bir kitap kaleme almıştır.⁷ Konu tasavvufî eserlerin âdâb bölümleri altında müstakil başlıklar halinde de işlenmiştir. Örneğin büyük mutasavvıf Serrâc (ö. 378/989), meseleyi "Tasavvufta Âdâb" bölümü altında "Kesb ve Harca ile Meşgul Olma Âdâbı" başlığıyla ele almıştır.⁸ Müellif burada sûfinin el emeği ile kimseye yük olmadan geçimini temin etmesinin büyük bir fazilet olduğunu vurgular. Ayrıca Gazzâlî (ö. 505/1111) de

² Eş'arî ve Mâtürîdî'de kesb konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* (İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1997), 47-72.

³ Veysi Ünverdi, "İslam Kelamında Kesb Doktrini", *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı* (21-23 Aralık 2018) (Mardin: İksad Yayınevi, 2018), 515.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-kesb*, şrh. Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-matbuatu'l-İslâmî, 1997/1417).

⁵ Şeybânî, *Kesb*, 81.

⁶ Mustafa b. Abdullâh Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zünûn* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 2: 1452.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm et-Tirmîzî, *Âdâbu'l-mürîdîn ve beyânu'l-kesb*, thk. Abdulfettâh Abdullâh Bereke (Mısır: Matbuatu's-Suâd, ts.), 7.

⁸ Ebû Nasr Abdullâh b. Ali es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi't-tasavvuf* (Leiden: Matbuatu Beril, 1914), 195-197.

konuyu *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinde "Kesb'in âdâbı ve geçim" başlığı altında ele almıştır.⁹

Dünya düzeninin kesb üzerine inşa edilmiş olduğunu görüyoruz. Yüce yaratıcı, âlemin sürekliliği ve düzeni için kulların çalışıp kazanmalarını bir sebep haline getirmiştir. Bu gerçeğin ihmali veya elden bırakılması âlemin düzenini bozmak olur ki bu durum insanlara yasaklanmıştır.¹⁰ İmam Muhammed'in kesb'de âlemin nizamı vardır" şeklinde ifade ettiği söz konusu hakikat, konunun ehemmiyetini idrak etmemiz açısından oldukça önem arz etmektedir.

Özü itibariyle farklı disiplinler mevzuyu kendi alanlarını ilgilendirdikleri yönleriyle ele almışlardır. Kelâm ilminin, İslam Hukuku'nun ve Tasavvuf'un kesb'e dair söylediklerinin birbirlerinden farklı olması gayet normal bir durumdur. Çünkü mevzu bahis ilimler, îman, amel ve ahlâk olmak üzere birbirinden farklı ilgi alanlarına sahiptir. Kelâm, kesb'i îmânî, İslam Hukûku amelî, Tasavvuf ise ahlâkî çerçevede değerlendirmektedir.

Oysa kesb, özü itibariyle Kur'ân'a ait bir kavramdır ve farklı disiplinlerin ilgi alanları çerçevesinde değerlendirilen kavramın, nihayetinde referansları da yine Kur'ân âyetleri olmuştur. Dolayısıyla kesb'in Kur'ân'da konu olarak ele alınıp değerlendirilmesi elzemdir. Bu, az önce zikrettiğimiz ilimlerin mevzu ile ilgili verilerini test etmemiz ve onlara daha sağlam bir zeminden bakmamız açısından oldukça önemlidir. Bilebildiğimiz kadarıyla kesb'i Kur'ân ekseninde ele alıp inceleyen herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Bu itibarla makalemizde konuyu Kur'ân merkezli olarak ele almak istiyoruz.

1. Kesb Kökü

Kesb/كسب kökünün mazisi كَسَبَ, muzârîsi يَكْسِبُ ve mastarı da كَسَبًا veya كَسْبًا şeklinde gelmektedir.¹¹ Kelimeye genellikle rızık talep etmek,¹²

⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2: 60.

¹⁰ Şeybânî, *Kesb*, 100.

¹¹ Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Firûzâbâdî, "Ksb", *el-Kamûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim Arkusûsî (Beirut: Mevsuatü'r-risâle, 1426), 1: 130.

¹² Ebû Abdîrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, "Ksb" *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehmi Mazûmî - İbrahim es-Semîrî (b.y.: Dârû'l-mektebeti'l-hilâl, ts.), 5: 315; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, "Ksb", *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avz Mer'ab (Beirut: Dâru't-türâsî'l-Arabî, 2001), 10: 48; Ebû Nasr İsmâîl

mal kazanmak,¹³ cem etmek, yığmak,¹⁴ şeklinde anlamlar verilmiştir. Bir kişi bir işten mal kazandığında veya onu biriktirdiğinde bu durum كسب الرجل المال şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵ Ayrıca kelimenin aramak, talep etmek ve ulaşmak anlamlarına işaret ettiği de ifade edilmektedir.¹⁶ Öte yandan kesb fiili, iki meful alıp müteaddî de olabilmektedir. Bu durumda fiilin anlamı, bir başkasına kazandırmak manasını ihtiva etmektedir.¹⁷ Yine fiil sülâsî kalıbında emek ve zahmet söz konusu olmaksızın kazanmak anlamına da matuf olmaktadır. Bu kalıptan geldiğinde kesb'in, muhatabın kazancının hem kendisi hem de başkası için söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten hem maddi hem de manevi kazanımları elde etmek için fiil yine sülâsî kalıbıyla kullanılmaktadır. Diğer taraftan kişinin sahip olduğu çocuklar da onun kesb'i olmaktadır. Bu anlamıyla fiil, maddi kazançtan farklı durumları da içerisinde barındırmaktadır. Dikkatimizi çeken bir başka husus, kesb'in, kişinin fayda elde edeceği bir menfaati temin edeceğini düşünürken aksine bununla kendine zarar verecek bir hususa neden olmasıdır.¹⁸

Ayrıca kesb, zararı veya faydası ile tamamen failine ait olan bir fiil olarak da ifade olunmuştur. Bazı dilciler ise kavramın, kişinin azalarıyla yaptığı fiillere taalluk ettiğini söylemişlerdir. Bu anlamda fiilin Allah'a nispeti caiz görülmemiştir.¹⁹

Kesb kökü, tefe'ul kalıbına girdiğinde kazancın oldukça külfetli bir şekilde elde edildiğini, ifâl kalıbından geldiğinde failin kendi sa'y ve

b. Hammâd el-Cevherî, "Kesb'", *es-Sihâh fi'l-luga*, thk. Ahmed Abdulğafûr Atâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407), 1: 212.

¹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, "Ksb", *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münir Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-ilm, 1987), 1: 339; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, "Ksb", *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399), 5: 179.

¹⁴ Ezherî, "Ksb", 1: 253; Cevherî, "Ksb", 1: 212.

¹⁵ Asım Efendi, "Ksb", *el-Okyanusu'l-basît fi tercimeti'l-kâmûsi'l-muhît* (İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.), 1: 250.

¹⁶ İbn Faris, "Ksb", 5: 179.

¹⁷ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğib el-İsfehânî, "Ksb", *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 709; Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

¹⁸ İsfehânî, "Ksb", 709.

¹⁹ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luga*, thk. Cemal Abdulğani Muğgameş (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1428), 225-226.

himmetiyle bir başkasına kazanç temin ettiğini ve iftiâl kalıbına girdiğinde ise kişinin kendi gayreti ile kendisi için kazanç elde ettiğini dile getirmektedir. Bu kalıpta fiil, muhatabın kazancının sadece kendisi için mümkün olduğu anlamına şâmil olmaktadır.²⁰ Dolayısıyla her iktisâb bir kesb olmakta fakat her kesb bir iktisâb olarak değerlendirilememektedir.²¹ Bunlara ilaveten kesb'i hayrı elde etmeye, iktisâbı da şerri elde etmeye hamledenler olmuştur.²²

Kelime isim olarak da kullanılmaktadır. Dişi köpeğe كسبة, erkek köpeğe de كساب denilmektedir.²³ Zina neticesinde dünyaya gelmiş çocuk ابن الكسيب olarak ifade olunmaktadır. Ayrıca zeytin gibi işlenen bitkilerin yağı sıkıldıktan sonra geride kalan posasına كسبة/küsbetü denmiştir.²⁴ Dişi köpeklerin ve nikâhsız birliktelik sonucu doğan çocuğun kesb kökü ile dile getirilmesi, fiilin çoğalma/kazanma dolayısıyla artma anlamlarıyla doğrudan veya dolaylı yollarla ilişkisinden dolayıdır. Zeytin posası da yağından ayrılıp bir yerde birikip cem olduğu için küsbe olarak isimlendirilmiştir. Müktesib ise ister bizzat ister bir diğeri sebebiyle olsun bir durumu kendi kazancı haline getiren kimseye denilmektedir. Örneğin muktesib taat ile ilişkilendirildiğinde bu o kişinin, itaati meydana getirmek suretiyle kendi kazancına dönüştürdüğünü; mal ile ilişkilendirildiğinde bu o kişinin, malı kendisine mülk olacak şekilde kazanç haline dönüştürdüğünü ifade etmektedir.²⁵

2. Kesb'in Kur'ân'da Kullanılışı

Kesb, türevleriyle birlikte Kur'ân'da altmış yedi defa geçmektedir.²⁶ Tüm kullanımlarında fiil olarak yer alan kelime, altmış iki yerde mâzî ve muzârî zamanlı olarak sülâsî mücerred, beş yerde ise iftiâl kalıbında mazi zamanlı olarak yer almaktadır.²⁷

²⁰ Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

²¹ İsfehânî, "Ksb", 709; Firûzabâdî, "Ksb", *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li-ş-şuûnî'l-İslamiye-Lecnetü ihyâi türâsi'l-Arabî, 1973-1996), 4: 349; Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

²² İsfehânî, "Ksb", 710; Firûzabâdî, "Ksb", *Basâir*, 4: 350.

²³ İbn Fâris, "Ksb", 5: 179; Cevherî, "Ksb", 1: 212.

²⁴ Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

²⁵ Askerî, *Furûk*, 226.

²⁶ Kelimenin geçtiği tüm sure ve âyetler için bk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, "Ksb", *el-Mu'cemu'l-müfhehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 767-768.

²⁷ Kesb kökü, şu âyetlerde iftiâl babında geçmektedir: el-Bakara 2/286; en-Nisâ 4/32 (iki defa); en-Nûr 24/11; el-Ahzâb 33/58.

Ayrıca *kesb* fiili, Kur'ân'da yirmi sekiz yerde "mâ/ما", yirmi altı yerde "bimâ/بِمَا" ve yedi yerde "mimmâ/مِمَّا" edatlarıyla birlikte kullanılmaktadır ki bu, umumîlik ifade eden menfi veya müspet anlamlı fiillerle birlikte yer almaktadır.²⁸

Vücûh ve nezâir müelliflerinden Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/768), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *kesb* kavramına temas etmemişlerdir. Dâmiğânî (ö. 478/1085) ise *kesb*'in âyetlerde dört farklı anlamda kullanıldığını zikretmektedir ki bunlar sırasıyla para kazanmak,²⁹ biriktirmek,³⁰ kişinin sahip olduğu çocukları³¹ ve amel³²dir.³³ Kök anlamı çerçevesinde müellifinin kelimeye verdiği söz konusu anlamlara baktığımızda kazanmak ve biriktirmek veya cem etmek anlamlarının oldukça isabetli olduğunu görmekteyiz. Kişinin çocukları da yine kişinin kazancı olduğundan bu anlamda isabetli gözükmektedir.³⁴ Fakat Dâmiğânî'nin *kesb*'e verdiği "amel" anlamı pek de isabetli gözükmemektedir. Çünkü *kesb* ve *amel* farklı iki hususa matuf olup ancak birbirlerini tamamlarlar. Nitekim Bakara suresinde geçen "Onların *kesbettikleri* onlara, sizin *kesbettikleriniz* de sizlerdir. Onların *amel ettiklerinden* sorumlu tutulmazsınız" (el-Bakara 2/134, 141).³⁵ mealindeki iki âyette *amel* ve *kesb* ayrımı bariz bir şekilde ortaya konmaktadır. Çünkü *kesb*, şahsın ameliyle elde ettiği kazanımdan başka bir şey değildir. Bir başka ifadeyle *kesb*, *amelin* sonucu olurken, *amel* de *kesb*'in sebebi oluvermektedir. Yani *kesb* *nev'*inden ne varsa hepsi *amel* ile elde edilmiştir.

Garîbu'l-Kur'ân müelliflerinden İsfehânî (ö. 502/1158), *kesb*'e mutlak surette "kazanç" anlamı vermek suretiyle kelimeye kök anlamı çerçevesinde isabetli bir şekilde manalandırmıştır.³⁶ Abdulkadir Râzî (ö. 666/1258), *kesb*'in cem, tahsil, çocuk sahibi olmak ve yapmak/فعل

²⁸ Söz konusu kullanımların geçtiği âyetler için bk. Abdalbâkî, "Ksb", 767-768.

²⁹ el-Bakara 2/79.

³⁰ el-Bakara 2/267.

³¹ Tebbet 111/2.

³² Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmiğânî, "Ksb", *Islâhu'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, thk. Abdulaziz Seyyidü'l-ehl (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1983), 404-405.

³³ el-Bakara 2/134, 141.

³⁴ Buhârî, "Büyü", 15; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-risale, 1420/2000), 24: 677.

³⁵ "بَلِّغْ أُمَّةً قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ"

³⁶ İsfehânî, "Ksb", 709-710.

anlamlarında kullanıldığını beyan etmektedir.³⁷ Râzî'nin, Nisâ suresinde geçen "Kim bir ism veya hata kesbeder de bunu bir masuma yüklerse muhakkak o apaçık bir günahı ve bühtânı yüklenmiş olur"(en-Nisâ 4/112)³⁸ mealindeki âyette geçen kelimeye "yapmak" anlamı vermesi kanaatimizce uygun değildir. Yukarıda da beyan ettiğimiz üzere kesb mutlak surette bir sonuç ifade eden kazançtır. "Yapmak" ise kişiyi kesb'e götüren emek ve uzuvlarla gerçekleştirilen bir sürece işaret etmektedir. Âyette zikredilen "ism'in ve hatî'e'nin kesbedilmesi", amel veya fiil sonucunda bu iki menfi kazancın tahsil edilmiş olmasına vurgu yapmaktadır. Bunun yanında kimi tefsirlerde de kesb kavramı aynı şekilde amel kelimesi ile karıştırılmıştır.³⁹

2.1. Kesb Türleri

Kişinin hayatının bir parçası olan kesb, Kur'ân'da önemli bir yer tutmaktadır. Maddî ve manevî kazanımlar ile çok yakın ilişkili olması hasebiyle pek çok âyette zikredilen kavram, içeriği itibariyle iki şekilde tasnif edilebilir.

2.1.1. Maddî Kazanç Anlamında

İnsanoğlu hayatını ikame ve idame etmek için gayret etmek ve çalışmak zorundadır. Kur'ân'da gayretin karşılığı "sa'y" ve çalışmanın karşılığı da "amel"dir. İktisat ilminde ise söz konusu kavramlardan sa'y'in karşılığı emek, amel'in karşılığı ise iş olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰ Bu durumda emek ve işin sonucunda ortaya çıkan veya geride kalan kazanç ise kesb veya iktisâb olarak isimlendirilmektedir.

2.1.1.1. Kitabet Karşılığı Kazanç Olarak Kesb

Kur'ân'da Yahudilerin kendilerine gelen vahiy üzerinde oynama yaptıkları haber verilmekte ve bu durumu da tahrif, Allah'ın âyetlerini

³⁷ Zeynuddîn Ebû Abdillâh Abdulkadir er-Râzî, "Ksb", *Tefsîru garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalî (İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 120-121.

³⁸ "وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا"

³⁹ Muhammed b. Muhammed ebû Mansur el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli Sünne*, thk. Mecdî Bâsilûm (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiye, 1426), 9: 218; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420), 2: 109; Alâeddîn Ali b. Mumammed el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fi maâni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiye, 1415), 2: 99, 151, 157; Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî - Celâleddîn Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn* (Kâhire: Dâru'l-hadîs, ts.), 62, 173.

⁴⁰ Veli Sırım, "İslam Ekonomisinde İşçi-İşveren İlişkileri", *Asos Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, 4/35 (Aralık 2016): 368.

satmak, tebdîl, leyy, kitmân, elleriyle kitap yazmak gibi kavramlarla dile getirmektedir.⁴¹ Burada konumuzu ilgilendiren yön, elleriyle kitap yazmak ifadesinin kesb fiili ile birlikte ifade edilmesidir. Bakara suresinde bu durum şöyle geçmektedir: “Veyl olsun kitabı kendi elleriyle yazıp, sonra az bir değer karşılığında satmak için 'Bu Allah katındandır' diyenlere. Veyl olsun elleriyle yazdıklarından dolayı onlara; veyl olsun onların kesbettiklerine.” (el-Bakara 2/79).⁴² Bazı Yahudiler, ellerinde bulunan yazılı vahiy metinlerini birtakım dünyalık kazanç uğruna insanların talepleri veya kendi arzuları doğrultusunda değiştirmişlerdir.⁴³ Hatta bu konuda gelen rivayetlerde insanların Müslüman olmaması için veya kendi saltanatlarının ellerinden gideceği endişesiyle Hz. Peygamberi tasdik eden bölümlerin veya kavramların Tevrat'tan çıkarılması işleminin gerçekleştiği yönünde birtakım bilgilere de rastlamaktayız.⁴⁴ Âyette zikredilen “مِمَّا يَكْسِبُونَ” ifadesi de onların söz konusu tahriften dünyalık elde ettiklerini beyan etmekte ve böylece onların bu kazançları yerilmektedir. Müfessir Râzî, âyetteki mevzu bahis yerilen kazancın maddî kazanç olmasının daha evla olduğunu zikretmiştir.⁴⁵ Haddizatında buradaki kesb, özü itibariyle insanların değerleri üzerinde tağyir ve tahrif neticesinde elde edildiği için gayri meşru bir kazanca da matuftur. Surenin 81. âyetinde, kendi elleriyle kazandıkları yerilen maddî kesb'in bir de manevî boyutunun olduğunu ve bunun da “seyyie” olarak zikredildiğini görüyoruz. Dolayısıyla kesb her ne kadar maddî bir kazanca tekabül etmiş olsa da manevî yönden de müspet veya menfi olarak bir kazanca daha neden olmaktadır.

⁴¹ el-Bakara 2/42, 75, 79, 146, 159; Âl-i İmrân, 3/77; en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13, 15, 41; el-En'âm, 6/91.

⁴² قَوْلُ الَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا قَوْلًا لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَقَوْلٌ لَهُمْ مِمَّا “يَكْسِبُونَ”

⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, ts.), 1: 328. Bu konuda Yahudilerin kendi kafalarına göre kitap yazıp cahiliye Araplarına, bu Allah'ın katındandır deyip onu sattıkları yönünde rivayetler de söz konusudur. Taberî, *Tefsir*, 2: 271.

⁴⁴ Taberî, *Tefsir*, 2: 271-273.

⁴⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420), 3: 565.

2.1.1.2. İnfak Edilmesi Gereken Kazanç Olarak Kesb

Kesb'in maddî kazanç olarak ifade edildiği bir başka husus, infakın emredildiği⁴⁶ şu âyet içerisinde yer almaktadır: "Ey iman edenler! Kesbettiklerinizin temizlerinden ve sizin için rızık olarak yerden çıkarttıklarımızdan infâk ediniz. Size verildiğinde, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayınız..." (el-Bakara 2/267).⁴⁷ Burada kesb'in, eldeki mevcut maddî imkânları Allah yolunda harcamak anlamına gelen infâk⁴⁸ kavramıyla birlikte zikredilmiş olması, kesb'in bariz bir şekilde maddî kazançta matuf olduğunu göstermektedir. Fakat burada mutlak surette kesb'in değil de özellikle "tayyib" olanlarından infâk edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Tayyib kelimesi mana olarak hem iyi ve güzel hem de helal olan temiz anlamlarına gelmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla bu ifadeden, ister meşru ister gayri meşru, ister değerli ister değersiz olsun elde edilen maddî kazançların tümünün kesb olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Her iki kazanç kesb olarak değerlendirilmiş olsa dahî nihayetinde gayri meşru kesb Kur'ân'da yerilmektedir.⁵⁰ Âyetin Müslümanları infâk etmeye teşviki, onların çalışmalarına, üretime katkı sağlamalarına, böylece ekonomik olarak müreffeh bir seviyeye gelmeleri gerektiğine ve aynı zamanda toplumda ekonomik sıkıntı çeken tabakaları da eritmelerinin bir zaruret olduğu gerçeğine işaret etmektedir.

Ayrıca âyetin kesb vasıtası ile toplumu meydana getiren kişilere büyük bir sorumluluk yüklediğine vurgu yaptığı muhakkaktır. Çünkü kuldan istenilen, kesb'in helâl ve meşru yollarla elde edilmesi ve elde edildikten sonra manevi yönden de usulüne uygun olarak arındırılması gerçeğidir. Kişinin kesb'i helalinden olduğu halde, kendisiyle bir arındırma vasıtası olan infâk gerçekleşmiyorsa, söz konusu helâl, sahibine büyük bir sorumluluk daha yükleyecektir. Mesela zekâtı bu çerçevede değerlendirebiliriz. Çünkü zekâtı verilmeyen kesb, sahibini ve kesb'ini sorunlu veya kusurlu hale getirmektedir. Kesb'in sorumluluğundan kurtulmak için onun hem iyi, hem güzel ve hem de

⁴⁶ Söz konusu infakın farz olan zekât mı yoksa nafîle olan sadaka mı olduğu yönündeki görüşler ve değerlendirmelere dair geniş izahlar için bk. Râzî, *Tefsir*, 7: 52-53.

⁴⁷ " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ "

⁴⁸ İsfehânî, "Nfk", 819.

⁴⁹ Taberî, *Tefsir*, 5: 555-557; Râzî, *Tefsir*, 7: 53.

⁵⁰ el-Bakara 2/79.

helâl kazanılmış olan şeyden elde edilmesi gerektiği gibi aynı zamandan ondan infâk da edilmesi gerekir.

2.1.1.3. Hakikatleri Red Noktasında Kendisine Güvenilen Kazanç Olarak Kesb

Kesb, kimi âyetlerde kâfirlerin kendisine güvendiği önemli bir vasıta olarak tanıtılmaktadır: “Önlerinde cehennem vardır. Kesb’leri ve Allah’tan başka edindikleri dostları, kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar için büyük bir azap vardır.” (el-Câsiye 45/10).⁵¹ şeklinde geçen âyette bu durumu açıkça görmekteyiz. Ahiret bağlamında zikredilen kesb,⁵² müphem bırakılmıştır. Buradaki kesb’in ne olduğu hususu Şuarâ suresindeki: “İnsanların diriltileceği gün, Allah’a selîm bir kalple gelenden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün beni rezil etme!” (eş-Şuarâ 26/87-89).⁵³ mealindeki âyette beyan edilmiş ve bunun, kişinin kazandığı malları ve erkek çocukları olarak tefsir edilmiştir.⁵⁴

Kavramın, dünyalık bir kazanca matuf olması sadedinde inkârcı toplum tarafından güven temin eden bir araç olarak değerlendirildiği muhakkaktır. Nitekim Sebe’ suresindeki bir âyette onlar bu durumu şöyle ifade etmektedirler: “Bizler servet ve çocuk yönünden oldukça zenginiz. Bizlere bir azap/sıkıntı dokunmaz.” (Sebe’ 34/35).⁵⁵ Buna karşı Hicr suresinde ise durumun onların sandığı gibi olmadığı beyan edilmektedir: “Kesbettikleri kendilerine hiçbir fayda vermedi.” (Hicr 15/84).⁵⁶ Burada zikredilen ve müphem bırakılan kesb’in servet ve mal olduğu hususunda tefsirler adeta ittifak halindedirler.⁵⁷ Âyet, dünyada

⁵¹ “مِنْ رِزَائِهِمْ جَهَنَّمَ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ”

⁵² ez-Zümer 39/50’de de kesb’in ahirette fayda vermeyeceği zikrolunmaktadır.

⁵³ “وَلَا تُخْزِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ (87) يَوْمَ لَا يُنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ (88) إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ”

⁵⁴ Âyette zikredilen kesb’in mal ve erkek çocuklar olduğu şeklinde tefsir eden diğer âyetler şunlardır: Âl-i İmrân 3/10, 116; ez-Zümer 39/50; el-Hâkka 69/27-28; el-Leyl 92/11; Hümeze 104/2-4; Tebbet 111/2. Muhammedü’l-Emîn b. Muhammed eş-Şenkitî, *Edvâu’l-beyân fi izâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1415), 7: 192.

⁵⁵ “وَقَالُوا نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ”

⁵⁶ “فَمَا أُغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”

⁵⁷ Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru’l-keşşâf an hakâiki’t-tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1407), 2: 587; Râzî, *Tefsîr*, 19: 157; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Camî li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - Ahmed el-İtfıyyîş (Kahire: Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye, 1964), 10: 53; Ebu’l-Fidâ İsmail bin Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, thk. Sami b.

helakin eşiğine gelmiş bir toplumun akibetinin kısra edildiği pasaj içerisinde yer almaktadır. Kendilerine gönderilen elçileri kabullenmeyen ve onları reddeden Hicr toplumunun helâk olmadan önce sahip oldukları müreffeh hayat, zenginlik onlarda kendilerine güven ve istiğna durumu meydana getirmiştir. Fakat ilahi hakikatlere kulak tıkayıp kendilerini bekleyen azabı umursamayan toplum, söz konusu azaba dıçar olunca kesbettikleri dünyalıklar kendilerine fayda sağlamamış ve helak olmaktan kurtulamamışlardır.

Müşrikler için zenginler ve zenginlik daima itibar edilen yüce bir değer olmuştur. Hatta zenginliği Allah'ın katında bir yakınlık sebebi olarak telakki etmiş oldukları aşikârdır. Sebe' suresinde: "Ne mallarınız, ne de erkek çocuklarınız size katımızda bir yakınlık sağlar. Ancak inanıp faydalı iş yapanlar başka. Onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar saraylarda güven içindedirler." (Sebe' 34/37).⁵⁸ mealindeki âyet bu durumu açıkça göstermektedir. Nitekim kâfirlerin peygamberlere mukavemet gösterip risâletlerini reddedişlerinin nedenlerinden biri de kendilerince elçilerin, Allah'a yakınlığın bir nişanesi olan söz konusu mal varlıklarının olmayışındır.⁵⁹ Çünkü peygamberlik onlara göre Allah'a yakın olan kimselerin işi olup bu yakınlık ancak mal ve erkek çocuk vasıtasıyla mümkün olabilmektedir. Kur'ân, açık bir şekilde maddenin Allah'ın katında bir değer ifade etmediğini muhataplara beyan etmekte, insanları sâlih amele ve selîm bir kalbe yönlendirmekte ve böylece kendilerini yüceltecek olan ilahî iradenin razı olduğu değerlerle tanıştırmayı buluşturmaktadır. Bir başka deyişle Kur'ân, insanların inançlarında ve akıllarında yer etmiş olan maddî kesb'i ulvî bir değer olmaktan çıkarmakta ve bunun yerine iman ve sâlih ameli elde edilmesi gereken yüce bir değer olarak yerleştirmektedir.

2.1.1.4. Erkeğin ve Kadının Elde Ettikleri Kazançları Anlamında Kesb

Kur'ân, erkek ve kadının maddî kazanımları ile ilgili birtakım hükümler getirmiştir. Bu mevzu ile ilgili âyetlerden birinde kesb kavramı ile söz konusu hükümler ilişkilendirilmiştir. Bu minvalde zikredilen

Muhammed Sellâme (b.y.: Dâru tayyibe li'n-neşr ve't-tevdî, 1420/1999), 4: 545; Mahallî-Suyûtî, *Celâleyn*, 344; Elmalılı, *Tefsir*, 5: 217.

⁵⁸ " وَمَا أَمْوَالِكُمْ وَلَا أَوْلَادِكُمْ بِالَّذِي نُنْفِرُكُمْ عَلَيْنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الصَّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي "الْغُرَفَاتِ آمِنُونَ"

⁵⁹ el-Furkân 25/8; ez-Zuhruf 43/31-32, 53.

kesb, Nisâ suresinde hem erkeğe hem de kadına nispet edilmek suretiyle iktisâb formatında yer almaktadır: “Allah'ın kendisiyle kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyi temenni etmeyin. Erkekler iktisâb ettiklerinden bir pay, kadınlara da iktisâb ettiklerinden pay vardır. Allah'tan onun fazlını isteyin. Muhakkak Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (en-Nisâ 4/32).⁶⁰ Âyetin inişine dair şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme, “Ey Allah'ın elçisi! Erkekler savaştığı halde biz savaşıyoruz ve miras hususunda da onların aldığı yarısını alıyoruz” diyerek itirazda bulunmuştu. Akabinde Ümmü Seleme'ye başka kadınlar da katılmış ve kadınların hicretlerinin Kur'an'da zikredilmemesi, bir erkek şahide karşı iki kadın şahidin gerekli bulunmasına paralel olarak amellerin karşılığının da böyle olup olmadığı gibi birtakım hususlarda şikâyetler devam etmişti. Bunun üzerine bazı âyetler inmiştir ki bunlardan birisi de üzerinde durduğumuz âyettir.⁶¹ Söz konusu âyetin, erkeğin ve kadının miras konusunda aralarında çıkan sorunlar neticesinde indiği de nakledilmektedir.⁶²

Kesb, iftiâl kalıbından geldiğinde kişinin zor ve elde edilmesi çok gayret isteyen bir çalışmanın sonucunda kendisi için elde ettiği kazançta da matuf olabilmektedir.⁶³ Kelimenin bu kalıptaki anlamını dikkate aldığımızda gerek erkeğin gerek kadının ister miras yoluyla⁶⁴ ister ganimet yoluyla isterse kendi çalışmaları neticesinde elde ettikleri kazançları olsun hepsine şâmil olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre erkeğin ve kadının kazancı asla zayı edilmez ve kesinlikle kendilerine payları verilir. Fakat yaratılış itibarıyla erkeğin ve kadının kabiliyet olarak birbirlerinden farklı olmaları neticesinde miras gibi kazançların taksimatının farklı olması, sadece Allah'ın iradesinin eseri olup bunda kimsenin etkisi ve müdahale hakkı yoktur. Dolayısıyla erkeğe ve kadına

⁶⁰ “ وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ ”
“ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ”

⁶¹ Tirmizî, "Tefsîr", 5; Taberî, *Tefsîr*, 8: 262-264.

⁶² Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fi esbâbi'n-nüzûl* (Mısır: Matbuatu Mustafa Elbânî ve evlâduh, ts.), 85.

⁶³ Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

⁶⁴ Konu ile ilgili görüşleri verdikten sonra bir değerlendirme yapan müfessir Taberî, burada zikredilen iktisâb'ın, kişiye miras yoluyla kalan ve eline geçen mal olamayacağı yönünde görüş beyan etmiştir. Taberî, *Tefsîr*, 8: 266-267.

düşen, başkalarının payını temenni etmek değil, Allah'ın kendilerine verdiği kabiliyete göre çalışmak ve O'ndan talep etmektir.⁶⁵

2.1.2. Kişinin Sahip Olduğu Çocukları Anlamında

Kesb'in Kur'ân'da kişinin çocukları anlamında kullanıldığı tefsir otoriteleri tarafından dile getirilmektedir. Nitekim bu noktada Tebbet suresinde geçen ilgili kavram, "çocuklar" olarak değerlendirilmektedir: "Ona ne malı ne de kesb'i fayda verdi." (Tebbet 111/2).⁶⁶ Sahabe ve Tabiîn ulemâsından İbn Abbas, Hz. Aişe, Mücahit, Atâ, Hasan-ı Basri, İbn Sirîn ve daha pek çok isim, burada kesb'den kastedilen hususun Ebû Leheb'in çocukları olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷ İbn Abbas, bu tefsiri yaparken Hz. Peygamberin "Kişinin yediği şeyin en temizini, kendi kazancından olandır, çocukları da o kişinin kesb'indedir."⁶⁸ şeklindeki hadisini referans olarak almıştır.⁶⁹ Öte yandan surenin iniş sebebi olarak nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber, dini tebliğ maksadıyla akrabalarını bir yemek davetinde bir araya toplayıp onlara şayet iman etmezlerse büyük bir azapla karşı karşıya kalacaklarını söylemişti. Ebû Leheb de "Şayet kardeşimin oğlunun söyledikleri doğru ise ben bundan sahip olduğum servetim ve çocuklarım karşılığında kurtulurum" demiş ve bu sebeple üzerinde durduğumuz sûre inmiştir.⁷⁰ Bu değerlendirmeye göre Ebû Leheb'in söylediği "servetim" ve "çocuklarım" kelimelerinin karşılığı âyette "mal" ve "kesb'" olarak dile getirilmektedir.

Başka âyetlerde de kesb, kişinin sahip olduğu çocukları anlamında kullanılmıştır. Az önce temas ettiğimiz Hicr, Zümer ve Câsiye surelerinde⁷¹ yer alan ve müphem bırakılan mevzu bahis kavram, başka yerlerde kişinin sahip olduğu serveti ve çocukları olarak beyan edilmektedir. İlgili âyetlere daha önceden temas ettiğimiz için burada tekrar üzerinde durmayacağız.

2.2. Manevî Kazanç Anlamında

İnsanın, diğer varlıklar arasında kendi kimliğini ortaya koyan ve kendini gerçekleştirmesini ifade eden kesb, onda bir iradenin varlığına da işaret etmektedir. Dolayısıyla sahip olduğu irade nedeniyle yaşadığı

⁶⁵ Elmalılı, *Tefsir*, 2: 555.

⁶⁶ "مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ"

⁶⁷ Taberî, *Tefsir*, 24: 677; İbn Kesîr, *Tefsir*, 8: 515.

⁶⁸ Buhârî, "Büyû", 15.

⁶⁹ Râzî, *Tefsir*, 32: 351.

⁷⁰ Begavî, *Tefsir*, 5: 327.

⁷¹ Hicr 15/84; el-Câsiye 45/10; ez-Zümer 39/50.

hayattan mesul olan insanın mutlak surette müspet veya menfi yönde kesb'ler elde edeceği muhakkaktır. Bu itibarla kesb, Kur'ân'da maddî kazanımlar için kullanıldığı gibi manevî kazanımlar için de kullanılmaktadır. Öyleyse âyetlerde zikri geçer ve insana ait olan manevî kesb'leri iki başlık altında mütalaa edebiliriz.

2.2.1. Allah'ın Razı Olduğu Sonuçların Kesb'i

Allah'ın razı olduğu sonuçlar genel itibariyle sâlihât cinsinden olan, kişiyi dünya ve ahiret saadetine götüren, onu zarar verici her türlü menhiyyâtten alıkoyan hususları ihtiva etmektedir. Günlük hayatta kullandığımız "hayır" kelimesi⁷² genel hatlarıyla sâlihât olan kesb'leri ifade etmektedir. Fakat Kur'ân söz konusu türden kesb'leri sarih bir şekilde dillendirmemekte, ya "her kişi kendi kesb'inin karşılığını görür"⁷³ âyetinde olduğu gibigenel bir ifadeyle veya da kesb kelimesi ile birlikte "U/li" edatını kullanmak suretiyle sunmaktadır.

Âyetlerde herhangi bir kayda tabi tutmaksızın doğrudan şahıslara nispet edilerek arz edilen kesb, hem kötülük hem iyilik kazanımı bağlamında tümüne şamildir. Kesb'in böyle kayıtsız kullanımı, muhataba bir yandan iyilik ve kötülük namına ne varsa elde ettiği her kesb'le mutlak surette değerlendirileceği mesajını verirken, diğer yandan yaptığı her aktivitenin mutlak surette bir kesb'inin olacağı ve bu itibarla sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerektiğini salık vermektedir. Bu şekilde kesb'in mutlak kullanıldığı âyetlerden biri Bakara suresinde şöyle geçmektedir: "Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının. Sonra herkese kesb'i ödenecek ve onlara haksızlık yapılmayacaktır." (el-Bakara 2/281).⁷⁴ Nitekim müfessir Elmalılı, âyette zikredilen kesb'i mutlak olarak değerlendirmiş ve kişinin iyi veya kötü cinsinden amellerinin kazancı olarak açıklamıştır.⁷⁵ Fahreddin Râzî de söz konusu kavramı mutlak olarak değerlendirmiş ve bu görüşünü de Zilzâl suresinde geçen "Kim zerre ağırlığınca hayır yaparsa karşılığını görür. Kim de zerre kadar

⁷² "Hayır" kelimesi En'âm suresinin 158. âyetinde kesb kavramı ile birlikte geçmektedir. Fakat burada kesb'in hayır olarak neticelenmesi gerekirken aksinin gerçekleştiği vurgulanmaktadır.

⁷³ İbrahim 14/51.

⁷⁴ "وَأَنْتُمْ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

⁷⁵ Elmalılı, *Tefsir*, 2: 256.

kötülük yaparsa karşılığını görür"⁷⁶ âyetleriyle desteklemiştir. Ayrıca müfessir başka âyetleri de mevzuya referans olarak göstermiştir.⁷⁷

Kesb'in mutlak olarak kullanıldığı bir başka âyet Tûr suresinde geçmektedir: "İman edenler ve zürriyetleri kendilerini imanda izleyenler; Biz onların zürriyetlerini de onlara ekledik. Amellerinden hiçbir şeyi de eksiltmedik. Her kişi kendi kesb'ine karşılık bir rehindir." (et-Tûr 52/21).⁷⁸ Zemahşerî, ilgili kavramın herkes hakkında umûmî olduğunu; zira herkesin işlediği amellere karşılık Allah'ın indinde rehin kaldığını, şayet kişinin yaptığı hayırlı ve sâlihât cinsinden ise bağından çözümlüp serbest bırakılacağını, aksine günah cinsinden bir kazanıma sahip olduysa orada bağlı kalacağını ifade etmiştir. Müfessirin bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere kesb, herkesi içerisine alan umumî bir kavramdır.⁷⁹ Temas etmiş olduğumuz âyetin üzerinde durduğumuz kısmı, Müddessir suresinde müstakil bir âyet olarak geçmektedir: "Her nefis kendi kesb'ine karşılık bir rehindir." (el-Müddessir 74/38).⁸⁰ Her iki âyette yer alan "كُلُّ امْرِيٍّ-كُلُّ نَفْسٍ" ifadeleri, kesb'inin türü ne olursa olsun herkesin kesbiyle rehin olacağına işaret etmektedir.

Elbette Allah'ın rızasına uygun kazancı da içerisinde barındıran mutlak kesb'in geçtiği âyetler bunlarla sınırlı değildir. Bunlara ilaveten Bakara, Âl-İmrân, En'âm, Ra'd, İbrahim, Lokman ve Mü'min surelerinde yer alan bazı âyetlerde de aynı kullanım söz konusudur.⁸¹

Kesb'in Allah'ın rızasına uygun kazancı ifade ettiği durumlardan bir diğeri ise "li" ve "alâ" edatları ile birlikte kullanılmasıdır. Kur'ân'da sadece Bakara suresinde geçen âyette bu durum şöyle geçmektedir: "Allah hiçbir kimseyi vüs'atının üzerindekiyle mükellef kılmaz. Herkesin kesb'i kendi lehine ve iktisabı da kendi aleyhinedir..." (el-Bakara 2/286).⁸² Burada kişinin lehine olan kesb, fiilin sülasi mücerred haliyle ve "ل/li" edatı ile kişinin aleyhine olan kesb de fiilin iftiâl kalıbına girmiş haliyle ve "على/alâ" edatı ile zikredilmiştir. Kimi zaman sözlüklerde kesb'in hayır olan kazançları, iktisâb'ın da şer olan kazançları ifade ettiği

⁷⁶ el-Zilzâl 99/7-8.

⁷⁷ el-Enbiyâ 21/47; Lokman 31/17. Râzî, *Tefsir*, 7: 88.

⁷⁸ "وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِيٍّ بِمَا كَسَبَ رَهينٌ"

⁷⁹ Zemahşerî, *Tefsir*, 4: 411; Râzî, *Tefsir*, 28: 210.

⁸⁰ "كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهينَةٌ"

⁸¹ el-Bakara 2/134, 141; Âl-İmrân 3/161; el-En'âm 6/3; er-Ra'd 13/33; İbrahim 14/51; Lokman 31/34; el-Mü'min 40/17.

⁸² "لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ..."

yönündeki bilgilerin doğruluğu genellikle bu âyete dayandırılmaktadır.⁸³ Burada konunun daha iyi anlaşılması için şöyle bir izah da akıldan uzak değildir ki o da şudur: Nisâ suresinde iyiliklerin Allah'tan kaynaklandığı ve kötülüklerin nefisten kaynaklandığı zikredilmektedir. (en-Nisâ 4/79).⁸⁴ Dolayısıyla insanın iyilik veya hayır namına kesbettikleri bir bakıma Allah'ın o kimseye ikramı gibi olmuş olur. Nitekim kelimenin sözlük anlamında zahmetsiz kazanmak veya emeksiz miras veya hibe yoluyla bir kimsenin vermesiyle kazanmak anlamları da vardır.⁸⁵ Diğer taraftan âyette kötülüklerin kişinin bizzat kendisine⁸⁶ nispet edilmektedir. Bu minvalde iktisâb, özü itibariyle bizzat kişinin kendisinin sadece kendisi için elde ettiği kazancı ifade etmektedir. Dolayısıyla kişinin günah veya kötülük olarak elde ettikleri, birileri tarafından kendisine verilen veya birilerinden kendine miras kalan değil; söz konusu günah ve kötülükler bizzat kendi kazanımları olmuş olur. Bu durum, kişinin gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu olduğuna açık bir şekilde işaret etmektedir.

2.2.2. Allah'ın Rız Olmadığı Sonuçların Kesb'i

Kur'ân'da kesb, mevzu bahis sonuçları ifade etmek üzere çeşitli şekillerde dile getirilmektedir. Bazı âyetlerde kavramın, seyyiât, ism ve hatîe gibi birtakım menfi anlam içeren kelimelerle birlikte kullanılmak suretiyle doğrudan Allah'ın rız olmadığı sonuçlara veya kazançlara vurgu yaptığına şahit olmaktayız. Kimi zaman kavramın mutlak kullanılmasıyla ilgili sonuçlar dile getirilmekteyken bazen de “على/alâ” edatıyla birlikte zikredilmesiyle yine kastedilen menfi kazançlar ifade edilmektedir. Bu tespitler ışığında artık konumuzu daha etraflı bir şekilde değerlendirmeye geçebiliriz.

Birtakım menfi anlam içeren birtakım kelimelerle birlikte kullanılmak suretiyle direkt Allah'ın rız olmadığı sonuçlara veya kazançlara vurgu yapan kesb, pek çok âyette geçmektedir. Elbette kesb' ile birlikte zikredilen söz konusu kelimelerin tümüne değinmek bu makalenin boyutlarını bir hayli aşacaktır. Bu sebeple hedefimiz, kesb'in ism, seyyie ve hatîe kavramlarıyla birlikte geçtiği âyetlere temas edip birkaç örnekle konuyu detaylandırmaktan öteye geçmeyecektir.

⁸³ İsfehânî, "Ksb", 710; Firûzabâdî, *Basâir*, 4: 350.

⁸⁴ “ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ...”

⁸⁵ Asım Efendi, "Ksb", 1: 250.

⁸⁶ Nisâ suresindeki söz konusu âyette geçen “nefs” kelimesi, kötülüğün kişinin bizzat kendisine aidiyetini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Kesb'in kendisiyle en fazla zikredildiği kavramlardan bir "ism"dir. Mesela En'âm suresindeki şu âyette kesb ve ism birlikte yer almaktadır: "Günahın/ism açığını da gizlisini de bırakın. Günahı/ism'i kesbedenler işlediklerinin karşılığını alacaklardır." (el-En'âm 6/120).⁸⁷ Âyette geçen ve hem eksiltme hem de kasten ve bile bile ifa etme anlamı mevcut olan ism,⁸⁸ kişiyi hayırdan alıkoyan veya hakikat yolculuğunda onu yavaşlatan menhiyyât için kullanılmaktadır.⁸⁹ Türkçemizde günah olarak ifade ettiğimiz ism, bu haliyle olumsuz manevi bir duruma vurgu yapmakta ve kesb kavramıyla birlikte kullanıldığında kesb'den elde edilen nihâî sonucu akla getirmektedir. Bir başka şekilde söyleyecek olursak ism, kesb neticesinde elde edilen ve artık sahibini ceza ile yüz yüze getiren menfi bir sonuçtur. Nitekim ele aldığımız âyette ism kelimesinden hemen sonra veya birlikte⁹⁰ "cezalandırılacaklar" anlamındaki "سَيُجْرَوْنَ" ifadesinin gelmiş olması, az önce zikretmiş olduğumuz tespitimize ışık tutmaktadır. Bu durumda ism'in kesbedilmesi, onu kesbeden kimsenin tamamen aleyhine olmakta⁹¹ ve nihayetinde varacağı yer, âyetlerde cehennem olarak haber verilmektedir.⁹² Bildiğimiz gibi kesb, az bir emekle veya herhangi bir emek sarf etmeksizin bir başkası vasıtası ile hatta niyetle bile elde edilebilen kazançlara da matuf olduğu için ism, kişinin dışında gelişen birtakım olaylar neticesinde veya niyetle de kazanılmış olabilmektedir. Örneğin toplum içerisinde bir kimsenin Allah'ın yasakladığı bir fiili icra ederken ona rıza gösteren veya destek veren bir başka kişinin durumu böyledir. Bunun en güzel örneği Hz. Lu'un hanımıdır. Kendisi kavmin çirkin fiillerini icra etmediği halde onların yaptıklarına rıza gösterip onlara destek vermiş, böylece söz konusu kavimle birlikte azaba uğratılmıştır.⁹³

⁸⁷ "وَدَرُّوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يُحْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْرَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ"

⁸⁸ Askerî, *Furûk*, 409.

⁸⁹ İsfehânî, "İsm", 63.

⁹⁰ Yunus 10/52.

⁹¹ en-Nisâ 4/111.

⁹² Yunus 10/8, 52; en-Nûr 24/11.

⁹³ İlgili âyetler için bk. el-Ankebût 29/32-33; et-Tahrîm 66/10. Taberî, *Tefsir*, 23: 498; Râzî, *Tefsir*, 25: 53; İbn Kesîr, *Tefsir*, 8: 171. Hz. Peygamberin: "Kim kötü bir çığır açar, adet icat ederse, hem bunun günahı hem de kıyamete kadar bu çığırdan gidenlerin günahı onun üzerine olur" şeklindeki hadisini de amel edilmeden meydana gelen kesb'in sonucunda elde edilen günah çerçevesinde pekâlâ değerlendirebiliriz. Müslim, "İlim", 15; Tirmizî, "İlim", 15.

Diğer taraftan kesb kökü iktisab kalıbında da ism kavramıyla birlikte kullanılmaktadır. Nur suresindeki şu âyette böyle bir kullanım söz konusudur: “O iftirayı atanlar, içinizden bir gruptur. Bu olayın, hakkınızda bir kötülük olduğunu sanmayınız. Tam aksine sizin için daha hayırlı olmuştur. Onlardan her biri işlediği suçun cezasını çekecektir. İçlerinden önderlik yapıp günahın/ism’in büyüğünü yüklenen kişiye ise büyük bir azap vardır.” (en-Nûr 24/11).⁹⁴ Bir sefer esnasında birkaç münafık ve fâsık kimseler tarafından Hz. Aişe’ye yapılan iftira neticesinde indiği rivayet edilen âyet,⁹⁵ iftirâ ile gerçekleşen iktisâb’ın birden çok kimse tarafından belirli bir gayret ve emek vasıtasıyla gerçekleştirildiğini ve bunun sonucunda da her bir bireyin ism’den kendilerine düşeni elde ettikleri zikrolunmaktadır. Nitekim Hz. Aişe’ye atılan iftira olayında âyette “عُصْبَةٌ” olarak ifade edilen ve İbn Selül, Mıstâh, Hanne binti Cahş ve Hassan bin Sabit gibi kimselerden oluşan bir grup rol oynamıştır. Hz. Peygamber de Abdullah bin Übeyy’e, bu olaya adı karışan söz konusu kimselere had cezası uygulamasını emretmiş ve o da bu cezayı onlara uygulamıştır.⁹⁶ Ayrıca iktisâb’ın kimi zaman günah gibi olumsuz sonuçların kazanılmasını ifade etmek üzere kullanıldığı yönündeki görüş de bu âyette teyit edilmektedir.

Kesb’in, kendisiyle birlikte kullanılmak suretiyle doğrudan Allah’ın razı olmadığı sonuçlara veya kazançlara vurgu yaptığı bir diğer kavram “seyyie”dir. Söz konusu kelime âyetlerde kesb ile birlikte bazen tekil, bazen de çoğul olarak “seyyiât” şeklinde geçmektedir.⁹⁷ Örneğin Zümer suresinde kesb ve seyiyie kelimeleri şu âyette ikişer defa birlikte kullanılmıştır: “Kesbettikleri seyyiât/kötülükler, sonunda başlarına geldi. Zulmedenlerin de kesbettikleri seyyiât/kötülükler başlarına gelecektir; Allah’ı aciz bırakıcı değillerdir.” (ez-Zümer 39/51).⁹⁸ Özü itibariyle gerek dünyevî ve uhrevî, ruhî ve bedenî durumlar, gerek mal, makam yitirmek ve kıymetli bir dost kaybetmek gibi insana üzüntü veren her türlü dâhili ve hârici üzüntü verici durumları ifade etmek üzere kullanılan seyiyie,⁹⁹

⁹⁴ “إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ”

⁹⁵ Taberî, *Tefsir*, 19: 116.

⁹⁶ Taberî, *Tefsir*, 19: 116; Râzî, *Tefsir*, 23: 340.

⁹⁷ el-Bakara 2/81; Yunus 10/27; ez-Zümer 39/48, 51.

⁹⁸ “فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتٌ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ”

⁹⁹ İsfahânî, “Sye”, 441.

anlam itibariyle Türkçemizde kötülük kelimesiyle karşılanmaktadır.¹⁰⁰ Âyette, putlara ibadetle meşgul olmaları neticesinde¹⁰¹ azaba düşen olan ve kimliği müphem bırakılan kavmin kesbettiği sonuç, seyyiât/kötülükler olarak nitelendirilmekte ve bunun da başlarına geldiği vurgulanmaktadır. Dünyada meydana geldiği anlaşılan söz konusu seyyiâtın mahiyeti hakkında kaynaklarımızda herhangi bir malumata rastlamasak da topluma gelen sıkıntının sadece bir tane olmadığını ve pek çok kötülüğün kendilerini sardığını seyyie kelimesinin çoğul olmasından anlamaktayız. Söz konusu toplumun akıbeti, bir inzâr olarak Mekke müşriklerine haber verilmekte ve âyetin ikinci kısmında da şayet onlar böyle devam ederlerse aynı akıbetin kendilerinin de başına geleceği vurgulanmaktadır.¹⁰² Kesb, bir menfaati celbetmek veya bir zararı defetmek şeklinde olumlu bir anlam alanına sahip olmasına rağmen,¹⁰³ azabı gerektiren seyyie kavramıyla birlikte kullanılmış olması bizlere dünyada elde ettiğimiz kesb'lerin gayri meşru olması durumunda dönüştüğü değeri göstermektedir.

Kesb'in, kendisiyle birlikte kullanıldığı ve Allah'ın razı olmadığı sonuçlara veya kazançlara vurgu yaptığı bir diğer kavram "hatîe"dir. "Kim bir hata, ya da günah kesbeder de sonra onu bir suçsuzun üstüne atarsa, muhakkak o, büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur." (en-Nisâ 4/112).¹⁰⁴ Âyette zikrolunan "حَطِيئَةٌ" kelimesi, kişinin yapılması uygun görülmeyen bir durumu yapmasıdır. Burada kişi bir şeyi yapmak isterken, başka bir şey kendisinden sadır olmaktadır. Hatîe aynı zamanda günah anlamını da taşımaktadır.¹⁰⁵ Hatîe ve ism kelimeleri arasındaki fark ise hatîe'de kasıt söz konusu değilken ism'de bilerek ve iradeli bir şekilde meydana getirmek söz konusudur.¹⁰⁶ Öte yandan hatîe'nin küçük günah, ism'in büyük günah; hatîe'nin sadece yaparı ilgilendiren günah, ism'in ise yaparıyla birlikte başkalarını da etkileyen günah olduğu şeklinde açıklamalara da rastlanmaktadır.¹⁰⁷ Hangi mana verilirse verilsin hatîe, netice itibariyle bir kesb olup şayet iftira yoluyla

¹⁰⁰ Heyet, "Seyyie", *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2085.

¹⁰¹ Taberî, *Tefsir*, 21: 304.

¹⁰² Taberî, *Tefsir*, 21: 305.

¹⁰³ Râzî, *Tefsir*, 11: 215.

¹⁰⁴ "وَمَنْ يَكْسِبْ حَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا"

¹⁰⁵ İsfahânî, "Hte", 287-288.

¹⁰⁶ Taberî, *Tefsir*, 9: 197.

¹⁰⁷ Râzî, *Tefsir*, 11: 215.

masum bir insana mal edilmeye çalışılırsa elbette büyük bir sorumluluğu gerektirmektedir.

Bunlara ilaveten kimi âyetlerde kesb'in اِبْسَال/ibisâl,¹⁰⁸ فِسَاد/fesâd,¹⁰⁹ مَصِيبَة/musibet,¹¹⁰ اِسْتِزْلَال/istizlâl,¹¹¹ اِرْكَاس/irkâs,¹¹² اِحْذ/ahz,¹¹³ اِشْوَاك/işvâk,¹¹⁴ اِيبَاك/îbâk,¹¹⁵ اِعْذَاب/azâb,¹¹⁶ جَهَنَّمَ/cehennem,¹¹⁷ نَار/nâr,¹¹⁸ نِكَال/nekâl,¹¹⁹ بُكَاة/bükâe,¹²⁰ ظَالِم/zâlim¹²¹ ve رِينَ/rîn¹²² gibi birtakım menfi anlam içeren kelimelerle birlikte kullanılmak suretiyle de doğrudan Allah'ın razı olmadığı sonuçlara veya kazançlara atıfta bulunduğunu görmekteyiz.

Kur'ân'da kesb, bazen "على/alâ" edatıyla birlikte zikredilmesiyle yine kastedilen menfi kazançlar ifade edilmektedir. Bu tür kullanımlarda "alâ" genellikle "bizzat kendisi" anlamındaki "nefs" kelimesiyle birlikte zikredilmektedir. Mesela Nisâ suresinde yer alan ve kâfir veya mücrim kimseleri bağışlanma dilemeye kanalize eden şu âyette böyle bir durum söz konusudur: "Kim bir ism kesb'ederse onun kesb'i bizzat kendi aleyhinedir. Allah Âlîmdir Hakîmdir." (en-Nisâ 4/111).¹²³ Benzer şekilde Bakara ve En'âm surelerinde de "alâ" nefis kelimesiyle birlikte zikredilmekte ve menfi hususların kesb'i kastedilmektedir.¹²⁴

3. Sonuçları İtibariyle Kesb

Kur'ân, kesb'i kimi zaman menfi kimi zaman müspet kazanımların elde edilmesini ifade etmek üzere kullanmaktadır. Dünya hayatında gerçekleşen söz konusu kesb'in karakterine göre elbette birtakım sonuçları da olmaktadır. Ameller ve kesb'ler olumlu ise sonuçlar müspet,

¹⁰⁸ el-En'âm 6/70.

¹⁰⁹ er-Rûm 30/41.

¹¹⁰ eş-Şûrâ 42/30.

¹¹¹ Âl-i İmrân 3/155.

¹¹² en-Nisâ 4/88.

¹¹³ el-A'râf 7/96; el-Kehf 18/58; el-Fâtır 35/45.

¹¹⁴ eş-Şûrâ 42/22.

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42/34.

¹¹⁶ el-A'râf 7/39; Yûnus 10/52; ez-Zümer 39/24.

¹¹⁷ et-Tevbe 9/95.

¹¹⁸ Yûnus 10/8.

¹¹⁹ el-Mâide 5/38.

¹²⁰ et-Tevbe 9/82.

¹²¹ el-En'âm 6/129; ez-Zümer 39/24.

¹²² el-Mutaffifîn 83/14.

¹²³ "وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا"

¹²⁴ el-Bakara 2/286; el-En'âm 6/164.

aksine ameller ve kesb'ler olumsuz ise o vakit haliyle sonuçlar da menfi olmak durumundadır.

3.1. Olumlu Yönüyle

Kesb'in müspet yönde meydana getirdiği en önemli sonuç, hem dünyada hem ahirette ceza ve mükâfat mekanizmasını fonksiyonel hale getirmesi ve bireylerde sorumluluk bilincini uyandırmasıdır. Bu noktada özellikle geçmiş toplumların başlarına gelen kötü akıbetler sıklıkla hatırlatılır ve muhatabın imanı tercih etme yolu kolaylaştırılırken küfre sapma eğilimi önlenmeye çalışılır. Örneğin A'râf suresinde yer alan şu âyette durum gözler önüne serilir: “Şayet şehir halkı îman edip takvalı olsalardı elbette onlara gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de kesbettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.” (el-A'râf 7/96).¹²⁵ Muhatap menfi yönde bir kesb elde etmiş olsa dahi hemen cezaya çarptırılmamakta ona belirli bir süre verilmekte ve böylece tevbe ve imana daha da yaklaştırılmaktadır: “İşte zulmetmeleri nedeniyle helâk ettiğimiz şehirler, onların helâk olmaları için belirli bir mühlet vermiştik.” (el-Kehf 18/59).¹²⁶ Dolayısıyla kesb'in sonucu hemen verilmemekte ve gerek sürenin gerek kesb'in belirli bir seviyeye gelmesi beklenmekte ve ondan sonra ceza vuku bulmaktadır. Fâtır suresindeki şu âyette de bu hususa şöyle dikkat çekilmektedir: “Bununla beraber Allah insanları kesbettikleriyle hemen cezalandıracak olsa yeryüzünde bir deprenen bırakmazdı, lâkin belirli bir vakte kadar onları geciktirir. Nihayet ecelleri geldiğinde işte o vakit, Allah kullarını görmektedir.” (el-Fâtır 35/45).¹²⁷

Kesb aynı zamanda Allah'ın adaletine vurgu yapmak suretiyle kişinin bu dünyada kazandıklarına bir anlam kazandırmakta ve onu ümitsizlikten kurtarmakta ve yanlışa yönelmesine engel olmaktadır. Nitekim mümin suresinde her nefsin dünyada kesbettiğinin karşılığının verileceği, asla kimseye haksızlık yapılmayacağı ve Allah'ın hesabı çok süratli gerçekleştirdiği dile getirilmektedir.¹²⁸ Öte yandan kesb Allah'ın ilmiyle de ilişkilendirilmekte ve muhatap aynı şekilde ümitsizlikten kurtarılıp iman ipiyle selamete çıkarılmakta ve ahlakî olana

¹²⁵ “وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”

¹²⁶ “وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا”

¹²⁷ “وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا”

¹²⁸ el-Mümin 40/17. Bu noktaya Kur'ân şu âyetlerde dikkat çekmektedir: Âl-i İmran 3/25; el-En'âm 6/158; el-Câsiye 45/22.

yönlendirilmektedir ki bu, En'âm suresinde açık bir şekilde şöyle dile getirilmektedir: “O, semâda da arzda da Allah'tır. Gizlinizi de açığınızı da bilir. Kesbettiklerinizi de bilmektedir.” (el-En'âm 6/3).¹²⁹ Allah'ın adaleti ve ilmi, özü itibariyle ahiretle irtibatlı oldukları için âyetlerde vurgu yapılan kesb de aynı şekilde âhiretle ilişkilendirilmektedir. Buna göre Allah, ilmi sayesinde dünyada insanın her kesb'ini bilmektedir. İnsanın kesbettiği her hususun mutlaka bir karşılığı vardır. Allah, mutlak ilmi sayesinde kulunun dünyada kesbettiklerinin karşılıklarını mutlak adaleti sayesinde ahirette kullarına verecektir.

Bu çerçeveden baktığımızda kesb'in bir olumlu sonucu daha ortaya çıkmaktadır ki o da kişilerde ahiret inancının sürekli ve canlı kalmasının zeminini hazırlamış olmasıdır. Kesb'in geçtiği âyetlerin ekserisinde sürekli ahirete vurgu yapılmış ve böylelikle dirilişi kabullenmeyen müşriklerin ahiret inancıyla bağları oluşturulmaya ve kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.¹³⁰ Diğer taraftan kesb, azab, cehennem ve nâr kelimeleriyle birlikte kullanılmak suretiyle de yine dirilişi reddeden müşriklerle ahiret inancı arasında bir bağ kurulup söz konusu inancın onlara benimsetilmesi hedeflenmiştir.¹³¹

Bireylerin hayatlarını idame ettirmeleri için dünya hayatını ihmal etmemeleri ve orayı imar etmeleri gerekir. Bu noktaya Kasâs suresinde yer alan “dünyadan nasibini unutma!”¹³² Şeklindeki âyetle dikkat çekilmektedir. Bu minvalde Kur'ân'da oldukça mühim bir yere sahip olan kesb vasıtasıyla Allah, insana büyük bir sorumluluk yüklemekte ve dünyayı ihmal etmesine izin vermemektedir.

Öte yandan insanın bireysel olarak dünyada hayatını devam ettirebilmesi için yeme, içme, giyinme ve barınma ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Kur'ân'da bunların temin edilmesi gerektiğini vurgulayan birçok âyet mevcuttur.¹³³ Söz konusu ihtiyaçların hem helâl yoldan hem israf etmeden hem de başkalarına yük olmaksızın kesbedilmesi gerekir. Mesela Tâhâ suresinde: “Size verdiğimiz rızkın temiz olanlarından yiyin fakat taşkınlık etmeyin...” (Tâhâ 20/81).¹³⁴

¹²⁹ “وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرُّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ” er-Ra'd 13/42'de de kesb ile Allah'ın ilmi arasında ilişki kurulmuştur.

¹³⁰ el-Câsiye 45/14.

¹³¹ İlgili âyetler için bk. el-A'râf 7/39; et-Tevbe 9/95; Yûnus 10/8, 52; ez-Zümer 39/24.

¹³² el-Kasas 28/77.

¹³³ el-Bakara 2/60; el-A'râf 7/26, 31; Tâhâ 20/81; el-Enbiyâ 21/8, 30.

¹³⁴ “كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ...”

buyrularak söz konusu duruma dikkatler celb edilmiştir. Bu noktada insanlığa iman, amel ve ahlak boyutuyla usve-i hasene olan peygamberlerin de tamamı dünyalıklarını kendi kesb'leriyle elde etmişler ve kesb mekanizmalarına veya ekmek kapısı dediğimiz çeşitli mesleklere sahip olmuşlardır.¹³⁵

Kur'ân'a göre kesb sadece kişinin kendi sa'y ve amelinin karşılığı değildir. Kimi zaman Allah, dilediği kuluna veya kullarına karşılıksız kesb'ler de ihsan etmektedir. Nitekim Hz. Zekeriyya, mabede her girdiğinde Hz. Meryem'in yanında kendisine ihsan edilmiş pek çok rızık görmüş olması¹³⁶ ve Hz. İsa'nın havârîlerine semadan sofraya indirilmiş olması¹³⁷ bunun en bariz göstergesidir.

Kesb'in bir diğer sonucu, insanların uğraşlarına göre onları bir araya getirmesidir. Çoğu defa kesb'ler bireysel çabaların sınırlarını aşmakta ve kollektif kazanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylesi kesb'lerin bir araya getirdiği insan topluluklarında güçlü bir "biz" ruhu açığa çıkarmaktadır. Bu şekilde teşekkül eden grupların üyeleri birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlanmaktadır. Söz konusu birlikteliklerin özelliklerini kesb'in müspet veya menfi oluş mahiyeti belirlemektedir. Mesela Allah yolunda savaş ve toplumun maslahatına yönelik gerçekleştirilen aktiviteler neticesindeki kazançlar bu türden kesb'lerden olup insanları bir araya getirmekte ve onları güçlü bir şekilde birbirlerine bağlamaktadır. Dile getirdiğimiz bu durum Saff suresinde "Muhakkak Allah, kendi yolunda saf bağlayarak savaşanları sever. Onlar sanki birbirine birleştirilerek kuvvetlendirilmiş binalar gibidir" (es-Saff 61/4).¹³⁸ şeklinde beyan edilmektedir. Nitekim âyette Müslümanların düşmanlarla savaşırken tam bir birlik içerisinde, uyumlu ve birbirlerine destek olacak şekilde onları mağlup etmek için hep beraber hareket ettiklerine ve bu birlikte mücadelenin Allah'ın sevgisini celbettiğine vurgu yapılmaktadır.

3.2. Olumsuz Yönüyle

Menfi karakterli kesb'ler de kimi zaman insanların bir araya gelmesini sağlamakta ve yeni oluşumlara zemin hazırlamaktadır. Bu hususu Kur'ân şöyle haber vermektedir: "İşte böylece kesbettikleri

¹³⁵ Şeybanî, *Kesb*, 74-75.

¹³⁶ Âl-i İmrân 3/37.

¹³⁷ el-Mâide 5/112-115.

¹³⁸ "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بَنِيَّانَ مَرُصُوصٌ"

yüzünden zalimlerin bazılarını birbirleriyle dost yaparız.” (el-En’âm 6/129).¹³⁹ Bu minvalde Yûsuf’u kıskanan kardeşlerinin onu babalarından uzaklaştırmak için verdikleri mücadele oldukça dikkat çekicidir. Kur’ân’ın “keyd” olarak ifade ettiği bu uğraşının neticesinde Hz. Yûsuf kuyuya atılmış, köle olarak Mısır’a götürülmüş ve orada hizmetçi olarak satılmıştır.¹⁴⁰ Burada Hz. Yûsuf’un uzaklaştırılması menfi bir kesb olarak kardeşlerini bir araya getirmiş ve böylece onlara büyük bir günah/hatîe kazandırmıştır.¹⁴¹ Buna ilaveten Âd kavmi içerisinde tuzaklar kurmak suretiyle fesat çıkarıp Hz. Salih’in tebliğini engellemek ve Allah’ın devesini katletmek üzere bir araya gelmiş olan ve “reht”¹⁴² olarak ifade edilen grup¹⁴³ da aynı şekilde menfi kesb’in bir araya getirdiği yıkıcı hedefleri olan topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Niyetlerin ve amellerin müspet olmasına bağlı olarak aynı doğrultuda yeryüzünde ıslaha yönelik kesb’lerin ortaya çıkacağı da muhakkaktır. Aksi takdirde kesb’ler, insanları “fesad” olarak nitelendirilen ve ıslahı pek de kolay olmayan sonuçlarla karşı karşıya getirmektedir. Kur’ân’da bu konuya dikkat çekilmektedir: “İnsanların kendi ellerinin kazandığı neticesinde karada ve denizde fesâd ortaya çıktı...” (er-Rûm 30/41).¹⁴⁴ Sözlüklerde ölçüsü kaçırılan, dengesi değişen bir şeyin durumunu ifade eden fesâd, bozulma durumuna vurgu yapmakta ve “ıslâh” olayının zıddı olarak kullanılmaktadır.¹⁴⁵ Başlı başına bir sonuç olan kesb, âyette “insanların elleri”nin ürünü olarak beyan edilmektedir. “İnsanların elleri” ibaresi, kesb’in, önceden gerçekleşmiş bir fiil neticesinde meydana geldiğine işaret etmektedir. Müfessir Râzî’nin beyanına göre fesâda yol açan bu fiil, özü itibariyle şirkittir. Çünkü Allah, Mekke müşrikleri şirk fiilini aleniyetten icra ettikleri için söz konusu fesadın açığa çıkışının sebebini onlara göstermiştir.¹⁴⁶ Fesad, daha başka sebeplere dayalı olarak da ortaya çıkabilir. Mesela günümüzde sanayileşmenin yol açtığı çevre kirliliği ve

¹³⁹ “وَكَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”

¹⁴⁰ Yusuf 12/5-20.

¹⁴¹ Yusuf 12/91.

¹⁴² “Reht” Arapça’da genellikle sayıları 3-10 veya 7-10 kişi arasında olan insan topluluğunu ifade etmektedir. Ferâhidî, “Rht”, 4: 19; İbn Dureyd, “Rht”, 2: 761.

¹⁴³ en-Neml 27/48-51.

¹⁴⁴ “ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ...”

¹⁴⁵ İsfehânî, “Fsd”, 636.

¹⁴⁶ Râzî, *Tefsir*, 25: 105.

ülkelerin, savunmalarını güçlendirmek maksadıyla girdikleri silahlanma yarışı neticesinde üretilen kimyasal silahların kullanılması birer fesâd olarak pekâlâ değerlendirilebilir.

Meydana gelen kesb'ler, toplumun yanı sıra bireylerde de birtakım olumsuz durumların açığa çıkmasına neden olabilmektedir. Mevzu bahis durumlardan bir tanesi "istizlâl" olup âyette şöyle zikrolunmaktadır: "İki topluluğun karşı karşıya geldikleri gün, sizden geri dönenleri, kesbettikleri şeylerden dolayı şeytan ayaklarını kaydırmak istemişti. Kesinlikle Allah onları affetti..." (Âl-i İmrân 3/155).¹⁴⁷ Mana olarak "istizlâl", dışarıdan bir müdahale karşılığında kişinin ayaklarının kaydırılması veya sarsılması anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Uhud savaşında okçular başta olmak üzere Hz. Peygamberin mücahitlere verdiği "görevlerinizi harfiyen yerine getiriniz ve görev mahallerini ne surette olursa olsun asla terk etmeyiniz" emrinin çiğnenmesi neticesinde büyük bir hezimet yaşanmış ve Müslümanların içerisinde buldukları bu durumu haber vermek üzere söz konusu âyet inzal olmuştur.¹⁴⁹ Netice itibarıyla savaş gibi kollektif bir faaliyetin icrasında bazı grupların kendilerine tevdi edilen görevlerini kasıtlı veya kasıtsız ifa etmemeleri, diğer grupları da etkilemekte ve böylece büyük yıkımlara sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla âyette zikrolunan menfi kesb nedeniyle açığa çıkan ayakların kayması anlamındaki "istizlâl" bu duruma işaret etmektedir.

"İrkâs" da menfi Kesb'in meydana getirdiği olumsuz durumlardan olup şöyle ifade edilmektedir: "O halde siz niçin münafıklar hakkında iki fırka oluyorsunuz? Allah onları kesbettikleri yüzünden terslerine döndürdüğü halde Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa artık sen ona yol bulamazsın" (en-Nisâ 4/88).¹⁵⁰ "İrkâs", sözlüklerde bir şeyin başının sonuna gelmesi veya baş aşağı olmak, dışkı anlamlarına gelmektedir.¹⁵¹ Bu anlamda tırnaklı hayvanların dışkısına irkâs denilmektedir.¹⁵² Böyle denilmesinin nedeni ise temiz yiyeceklerin hayvanın vücudunda necasete dönüşüvermesidir. "İrkâs"ın geçtiği âyet şu olay üzerine inzal olunmuştur: Bir grup insan Hz.

¹⁴⁷ "إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ"

¹⁴⁸ İsfehânî, "Zil", 381-382.

¹⁴⁹ Taberî, *Tefsir*, 7: 326; Râzî, *Tefsir*, 9: 399.

¹⁵⁰ "فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْتَدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا"

¹⁵¹ Ferâhidî, "Rks", 5: 310; Ezherî, "Rks", 10: 36; İsfehânî, "Rks", 364.

¹⁵² Râzî, *Tefsir*, 10: 169.

Peygambere gelip Müslüman olduklarını beyan etmişler ve belirli bir süreliğine Medine'ye yerleşmişlerdi. Daha sonra çöle geri dönmüşler ve orada müşriklerle bir olmaya başlamışlardı. Onların Müslüman olup olmadıkları yönünde Müslümanlar arasında birtakım tartışmalar meydana gelmişti. Bu durumu vuzuha kavuşturmak üzere söz konusu âyet inmiştir.¹⁵³ Âyette vafedilen münafık zümre, kesb'leri neticesinde irkâs olunmuşlardır ki bunun nedeni, çölde müşriklerle beraber olmaları, münafıklık yapmaları, Hz. Peygamberin emrine başkaldırmaları ve yanlış olana meyletmeleridir. Bu durumda âyet, onların kesbettikleri günahlar sebebiyle zillet, esaret ve öldürülmek gibi hükümlere döndürülmüş olmasını ifade etmektedir.¹⁵⁴

“İbsâl” de olumsuz kesb'ler neticesinde bireylerde meydana gelen durumlardan bir diğeridir. Bu duruma şu âyetle işaret edilmektedir: “Bırak o dinlerini oyun ve eğlence edinen ve dünya hayatı kendilerini aldatmış bulunan kimseleri de bu vesile ile şunu ihtar et ki bir nefis kendi kesbiyle besalet kabzasına düşmeye görsün. O vakit Allah'ın huzurunda ona başka ne bir dostluk eden bulunur ne bir şefaât, her türlü fidyeyi denkleştirse dahi kabul edilmez, onlar azâbın kabza-i besâletine teslim olunmuş kimselerdir, nankörlük ettiklerinden dolayı onlara sâde hamîmden bir şerab ve elîm bir azâb vardır” (el-En'âm 6/70).¹⁵⁵ Müfessir Zemahşerî'nin beyanına göre müşrikler, oyun eğlence cinsinden birtakım ciddiyetsiz saçmalıkları dinleri haline getirmişler de sorumlu tutuldukları İslam'ı küçümsemiş ve onun değerleriyle alay etmişlerdir.¹⁵⁶ Onların hakikatler karşısındaki menfi tutumları elbette olumsuz kesb'lerin elde edilmesine neden olmuştur. Bu kesb'ler, onların kurtuluşları için lazım gelen bütün vesileleri ortadan kaldırmakta ve onları azapla baş başa bırakmaktadır. Dolayısıyla söz konusu kesb'ler, ibsâl olarak zikredilen olumsuz durumun açığa çıkmasına sebep teşkil etmektedir. Sözlüklerde ibsâl, men etmek, kınamak, haram olmak, veyl, helak olmak, eli kolu bağlı halde hareketsiz hale gelmek, rehin almak, yüzü ekşitmek, hapsetmek, kendini rehin haline getirmek ve mahrum

¹⁵³ Âyetle ilgili nakledilen diğer nüzul sebepleri için bk. Taberî, *Tefsir*, 8: 8-10; Râzî, *Tefsir*, 10: 168; Suyûtî, *Lübâb*, 70-71.

¹⁵⁴ Râzî, *Tefsir*, 10: 169.

¹⁵⁵ “ وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَعَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تَبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعَدَلَ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ”

¹⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 35.

olmak manalarına gelmektedir.¹⁵⁷ Bu manalara göre menfi kesb'in ortaya çıkardığı ibsâl, dünyada kişinin kendisini yaptıklarının tutsağı haline getirmesi, kesbettikleriyle kendi elini ayağını bağlamak suretiyle hakikate yol bulamaması, helâk olması ve ahirette de hakkın emrine teslim olup çaresiz bir şekilde yaptıklarının karşılığında rehin tutulup elim bir azaba düşer olması durumuna işaret etmektedir.

Olumsuz kesb'in ortaya çıkardığı durumlardan bir diğeri ise "îbâk"tır. Söz konusu durum Şûrâ suresinde ifade edilmektedir: "Dilerse o rüzgârı durdurur ve denizin sırtı üzerinde kalıverirler. Muhakkak bunda çok sabırlı çok şükredici her kimse için nice âyetler vardır. Yahut da onları geminin içindekilerin kesb'leriyle îbâk eder, birçoğundan da affeder." (Şûrâ 42/33-34).¹⁵⁸ "Îbâk", yavaş hareket ederek helâk olmak, engel olmak anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁹ Kelime, çamur bataklığına batıp oradan çıkamayan ve dolayısıyla kurtulamayan devenin durumunu anlatmak için kullanılmaktadır.¹⁶⁰ Kelimenin bu anlamları çerçevesinde âyetin manası, Allah dilerse, denizde seyahate çıkanlara iki bela musallat ettirebilir. Ya rüzgârları dindirir, böylece gemiler suyun üzerinde hareketsiz kalır da yolcular orada zamanla helâk olurlar. Yahut da rüzgârları fırtına veya kasırgaya dönüştürür, böylece gemiler, taşıdıkları insanlarla birlikte batıp suyun dibini boylar da yolcular boğulur.¹⁶¹ Nihayetinde her hâlükârda insanların menfi kesb'leri, onları kendisinden kurtulamayacakları helâk olma durumuyla karşı karşıya getirmektedir ki işte buna îbâk denilmektedir.

Üzerinde durduğumuz âyet aynı zamanda kesb'le tabiat olayları arasında mevcut olan bir ilişkinin var olduğunun ve menfi kesb'lerin, tabiat olaylarının insanların aleyhlerine olacak şekilde gelişmesine yol açtığına altını çizmektedir. Bu durum, özü itibarıyla başka âyetlerde de vurgulanan bir husus olup Hz. Nûh ve Hz. Hûd peygamberlerin kavimleriyle olan diyaloglarında açıkça dile getirilmektedir.¹⁶² Susuzluk nedeniyle maddi sıkıntılara düşer olan Nûh ve Âd toplulukları, bu durumdan oldukça muzdarip olmuş ve bundan kurtulmak için birtakım

¹⁵⁷ Ferâhidî, "Bsl", 7: 263-264; Ezherî, "Bsl", 12: 304-305; Asım Efendi, "Bsl", 3: 142.

¹⁵⁸ " أَنْ يَشَأْ يُسْكِنَ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (33) أَوْ يُوقِفَهُنَّ بِمَا كَسَبْنَ وَيَعْفُ عَنْهُنَّ كَثِيرٌ "

¹⁵⁹ Ezherî, "Ebk", 9: 265; İsfehânî, "Ebk", 852.

¹⁶⁰ Ezherî, "Ebk", 9: 265.

¹⁶¹ Râzî, *Tefsîr*, 22: 602.

¹⁶² Hûd 11/52; Nûh 71/10-12.

çareler aramaya başlamışlardır. Bundan haberdar olan Hz. Nûh ve Hz. Hûd bu sıkıntının sebebinin, küfür ve günah fiillerinde ısrar etmeleri olduğunu, su kıtlığından kurtulmanın yegâne çaresinin, bir an önce bu masiyetten vazgeçmek olduğunu bildirerek kâfirlerin istiğfarı ve tevbeyle, ilahi rahmet kapılarını açan bir anahtar olarak algılamaları gerektiğini âyette geçtiğine göre şöyle dile getirmişlerdir: "Onlara: Rabbinizden bağışlanma dileyin, zira o çokça bağışlayandır. Böylece sizlere yağmuru bol miktarda gönderir de mallarınızı ve çocuklarınızı çoğaltır, sizler için bahçeler ve ırmaklar meydana getirir dedim." (Nûh 71/10-12).¹⁶³ Yine şu âyetler de menfi kesb'lerin, tabiat olaylarının insanların aleyhine olacak şekilde değiştirebileceğini açıkça göstermektedir: "Eğer onlar yolu dosdoğru gitselerdi muhakkak onları bol bir su ile sulardık" (el-Cinn 72/16).¹⁶⁴ "Eğer şehirlerin halkı îmân edip takvalı olsalardı gökten ve yerden onların üzerlerine bereketleri açırırdık." (el-A'râf 7/96).¹⁶⁵ Dahası, Kur'ân'da zikri geçen kavimlerin tabiat olaylarıyla helâk oluşları yine onların menfi kesb'leri neticesinde meydana gelmiştir.¹⁶⁶ Hz. Peygamberin: "Kişi sürekli istiğfâr üzere olursa, Allah ona her darlıktan bir çıkış, her üzüntüden bir kurtuluş yolu gösterir ve onu ummadığı bir yerden rızıklandırır"¹⁶⁷ şeklindeki hadisi de bu durumu destekler mahiyettedir.¹⁶⁸

Menfi kesb'ler, sonuçları itibariyle bireyin sadece dünya hayatı ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda onun ahiretinde de çok derin etkiler meydana getirmektedir. Kur'ân'da bu durumu açık bir şekilde dile getiren birçok âyet yer almaktadır.¹⁶⁹ Bunlardan Yûnus suresinde geçen "onlar, kesb'leri nedeniyle varacakları yerin ateş olduğu kimselerdir" (Yûnus 10/8).¹⁷⁰ mealindeki âyette gördüğümüz üzere dünyalık menfi kesb'ler, âhiret boyutunda karşılıksız kalmayacak ve karşılıkları ateş ve

¹⁶³ " فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا (10) يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا (11) وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبِينْ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ " وَجَعَلَ لَكُمْ أَنْهَارًا " وَآلُو اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِيَنَّاهُمْ مَاءً عَذْقًا "

¹⁶⁴ " وَأَلُو اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِيَنَّاهُمْ مَاءً عَذْقًا "

¹⁶⁵ " وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ "

¹⁶⁶ Kur'ân'da yer alan bu türden vakaların tamamı için bk. İskender Şahin, "Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur'ân'da Yer Alan Fiilî Cezalar", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 (2013): 61-110.

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, "Vitr" 26.

¹⁶⁸ Şahin, *Kur'ân'da Suyun Varlığı* (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 110.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/281; el-A'râf 7/39; et-Tevbe 9/45; Yunus 10/8, 27, 52; ez-Zümer 39/24; eş-Şûrâ 42/22; el-Câsiye 45/10.

¹⁷⁰ "أُولَئِكَ مَاوَاهُم النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ "

dolayısıyla azap olarak sahiplerini bulacaktır. Aynı sûrenin şu âyeti durumu daha ayrıntılı bir şekilde haber vermektedir: “Zâlim olanlara: tadın bakalım kalıcı azabı, sizler asla kesbettikleriniz dışında bir sebeple cezalandırılmazsınız denilecektir.” (Yûnus 10/52).¹⁷¹

Sonuç

Kur'ân'ın tesadüfen kullanmadığı kesb'in, içerdiği anlam itibariyle insanın dünyevî ve uhrevî sorumluluğuna vurgu yapan en önemli kavram olduğunu görüyoruz. Kesb'in sorumluluğa işaret etmesi, aynı zamanda insanda tercihler yapabileceği bir iradenin varlığına da kapı aralamaktadır. Dolayısıyla iradenin varlığı neticesinde açığa çıkan sorumluluk kesb'le çok yakın ilişkilidir. İrade, kişileri madde planında kesb'ler elde etmek üzere harekete geçirdiği gibi mana planında da aynı işlevi yerine getirmektedir. Kesb, şayet birtakım aktiviteler neticesinde ancak elde edilebilen durumlara işaret ederse yani dünyaya yönelik olursa o vakit iktisadi ilerlemelerin temelini oluşturmaktadır. Fakat bu noktada kesb'in temel değerlere uygun bir şekilde meydana gelmiş olması gerekir. Aksi olduğu takdirde böyle bir kesb'in neticesi olarak gelişen iktisadın topluma huzur yerine zulüm getireceği kaçınılmazı imkânsız bir sonuçtur.

Bu minvalde manevî değerlerin tahrifi yönü ile elde edilen ve bu sebeple kınanmış olan kesb, sahip olduğu değerleri aşındırmak suretiyle elde edilen tüm kesb'lere de şamildir ve tümünden gayri meşrudur. Dolayısıyla insanları küfre sevk edecek faaliyetler neticesinde meydana gelen kesb'lerin de bu durumdan istisna edilmemesi gerektiği kanaatini taşımaktayız. Kur'ân, ne türden olursa olsun tüm kesb'lerin mutlak surette bir sorumluluğunun olduğunu ve kesinlikle değerlendirileceğine vurgu yapmaktadır. Çünkü kesb'ler, gerek dünyada gerek ahirette Allah'ın ilminden ve adaletinden asla kaçınılamayacak bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân adalete ve ilme dair kavramları bazen kesb' ile birlikte zikretmektedir.

Kesb, gayret ve amel değildir. Aksine gayret ve amel neticesinde meydana gelen bir sonuçtur. Bu itibarla sıklıkla amellerle karıştırılan kesb'in insanlarda müspet yönde faydalara dönüşebilmesi için mutlaka niyetlerin ve amellerin sâlih olması elzemdir. Niyetin ve amellerin sâlih olmaması ise kesb'lerin değerini ve etkisini olumsuz yönde etkilemekte

¹⁷¹ “ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا تُوَفُّوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ”

İ. ŞAHİN / Meaning and Conceptual Framework of *Kasb* in the Quran | 111
ve nihayetinde bela veya azap olarak ifade edilen durumların açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Asım Efendi. "Ksb". *el-Okyanusu'l-basît fi tercimeti'l-kâmûsi'l-muhît*. 1: 250. 3 Cilt. İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Furûk fi'l-luga*. Thk. Cemal Abdulğânî Mudğameş. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1428.
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud. *Meâlimu't-tenzîl*. Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-sahîh*. 4 Cilt. İstanbul: y.y., 1257.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. "Ksb". *es-Sihâh fi'l-luga*. 1: 212. Thk. Ahmed Abdulğafûr Atâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm, 1407.
- Dâmiğânî, Hüseyin b. Muhammed. *İslâhu'l-vüücûh ve'n-nezâir fi'l-Kurâni'l-Kerim*. Thk. Abdulaziz Seyyidü'l-ehl. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1983.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. "Ksb". *Tehzîbü'l-luga*. 10: 48. Thk. Muhammed Avz Mer'ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru't-türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. "Ksb". *Kitâbu'l-ayn*. 5: 315. Thk. Mehmi Mazûmî-İbrahim es-Semirrâî. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-mektebeti'l-hilâl, ts.
- Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. "Ksb". *el-Kamûsü'l-muhît*. 1: 130. Thk. Muhammed Naim Arkusûsî. Beyrut: Mevsuatü'r-risâle, 1426.
- Firûzabâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li-ş-şuûnî'l-İslamiye-Lecnetü'ihyâi türâsi'l-Arabî, 1973-1996.
- Fuad Abdulbâkî, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1420/2000.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. 4 Cilt. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Hakîm et-Tirmîzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Âdâbu'l-mürîdîn ve beyânu'l-kesb'*. Thk. Abdulfettâh Abdullah Bereke. Mısır: Matbuatu's-Suâd, ts.

- Hâzin, Alâeddîn Ali b. Mumammed. *Lübâbu't-te'vîl fî maâni't-tenzîl*. 4 Cilt. Thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1415.
- Heyet. "Seyyie". *Türkçe Sözlük*. 1085. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. "Ksb". *Cemheretü'l-luga*. 1: 339. Thk. Remzi Münir Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. "Ksb". *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. 5: 179. Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Sami b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru tayyibe li'n-neşr ve't-tevdî', 1420/1999.
- İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. "Ksb". "Nfk". "İsm". "Sye". "Fsd". *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. 709-710. 819. 63. 441. 636. Thk. Saffân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.
- Kâtîp Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zünûn*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Koçyiğit, Talat. *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Camî li ahkâmî'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî - Ahmed el-İtfiyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmet-es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebubekir. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. Kâhire: Dâru'l-hadîs, ts.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. *Te'vîlâtü Ehli Sünne*. Thk. Mecdî Bâsilûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye, 1426.
- Râzî, Zeynuddîn ebû Abdillâh Abdulkadir. "Ksb". *Tefsîru garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*. 120-121. Thk. Hüseyin Elmalî. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Razî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1420.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah bin Ali. *el-Lüma' fi't-tasavvuf*. Leiden: Matbuatu Beril, 1914.

- Sırım, Veli. "İslam Ekonomisinde İşçi-İşveren İlişkileri". *Asos Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)* 4/35 (2016): 368.
- Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Mısır: Matbuatu Mustafa Elbânî ve evlâduh, ts.
- Şahin, İskender. *Kur'ân'da Suyun Varlığı*. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Şahin, İskender. "Dünya Hayatı Çerçevesinde Kur'an'da Yer Alan Fiilî Cezalar". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2013): 61-110.
- Şenkâtî, Muhammedü'l-Emîn b. Muhammed. *Edvâu'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *Kitâbu'l-kesb'*. Şrh. Şemsü'l-Eimme es-Serahsî. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-matbuatu'l-İslâmî, 1997/1417.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. b.y.: Müessesetü'r-risale, 1420/2000.
- Ünverdi, Veysi. "İslam Kelamında Kesb' Doktrini". *IV. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi Tam Metin Kitabı*. (21-23 Aralık 2018). 505-517. Mardin: İksad Yayınevi, 2018.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *Mâturîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1997.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407.